
**Emotivlik funksional-semantik
kategoriya sifatida. Emotsiya
terminologiyasiga doir ilmiy
qarashlar****Abduraximova Noila Abduxalil qizi**nellynelly9160@gmail.com

O'qituvchi,

O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya Ushbu ilmiy maqola tilshunoslikda funksional-semantik kategoriya sifatida emotivlikni o'rganadi, his-tuyg'ular til orqali qanday ifodalanishini tahlil qiladi. Muallif emotivlikni o'rganishning turli ilmiy yondashuvlarini ko'rib chiqadi, ayniqsa "emotivlik", "hissiylik" va "ifodaviylik" tushunchalari o'rtasidagi farqlarga e'tibor qaratadi – bu atamalar ko'pincha sinonim sifatida ishlatilsa ham, muhim konseptual farqlarga ega. Shaxovskiy, Piotrovskaya va Mechkovskaya kabi taniqli tilshunoslarning asarlarini chuqur tahlil qilish orqali, tadqiqot emotivlikning til kategoriyasi sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini va uni boshqa til birliklaridan farqini anqlashtiradi. Tadqiqot til birliklarining emotiv funktsiyasi va hissiy nutq aktlarini yaratishga yordam beradigan mexanizmlarni o'rganadi. His-tuyg'ularni o'rganish sohasidagi terminologik murakkabliklarga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bunda psixologik va lingvistik tushunchalar tez-tez kesishadi. Maqola, shuningdek, emotivlik bilan baholash, modallik va konnotatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi, hissiy mazmunning tilning turli darajalarida - leksikadan sintaktikgacha - qanday tuzilishini namoyish etadi.

Kalit so'zlar Emotsiya, emotivlik kategoriyasi, his-tuyg'u, til birliklari, ekspressivlik, konnotatsiya

**Эмоциональность как
функционально-смысловая
категория. Научные взгляды на
терминологию эмоции****Абдурахимова Ноила Абдухалил кизи,**nellynelly9160@gmail.com

Преподаватель,

Национальный университет Узбекистана

Аннотация Данная научная статья исследует эмотивность как функционально-семантическую категорию в лингвистике, анализируя, как эмоции выражаются через язык. Автор рассматривает различные научные подходы к изучению эмотивности, уделяя особое внимание разграничению понятий "эмотивность", "эмоциональность" и "экспрессивность" – терминов, которые часто используются как синонимы, но имеют важные концептуальные различия. Через детальный анализ работ выдающихся лингвистов, включая Шаховского, Пиотровскую и Мечковскую, исследование проясняет специфические характеристики эмотивности как языковой категории и её отличие от других языковых единиц. Исследование изучает эмотивную функцию языковых единиц и механизмы, способствующие созданию эмоциональных речевых актов. Особое внимание уделяется терминологическим сложностям в области изучения эмоций, где психологические и лингвистические понятия часто пересекаются. Статья также исследует взаимосвязь между эмотивностью и оценкой, модальностью и коннотацией, демонстрируя, как эмоциональное

содержание структурировано в языке на различных уровнях – от лексического до синтаксического.

Ключевые слова Эмоция, категории эмотивности, чувство, языковые единицы, выразительность, коннотация

Emotionality as a functional-semantic category. Scientific views on the terminology of emotion

Abduraximova Noila Abduxalil kizi,
nellynelly9160@gmail.com

Teacher,
National university of Uzbekistan

Annotation *This scientific article explores emotiveness as a functional-semantic category in linguistics, analyzing how emotions are expressed through language. The author examines various scholarly perspectives on emotiveness, particularly focusing on the distinctions between "emotivity", "emotionality", and "expressiveness" - terms often used interchangeably but possessing important conceptual differences. Through detailed analysis of works by prominent linguists including Shakhovskiy, Piotrovskaya, and Mechkovskaya, the study clarifies the specific characteristics of emotiveness as a linguistic category and its differentiation from other language units. The research investigates the emotive function of language units and the mechanisms that facilitate the creation of emotional speech acts. Special attention is given to the terminological complexities in the field of emotion studies, where psychological and linguistic concepts frequently intersect. The article also explores the relationship between emotiveness and evaluation, modality, and connotation, demonstrating how emotional content is structured within language at various levels - from lexical to syntactic.*

Keywords *Emotion, categories of emotiveness, feeling, linguistic units, expressiveness, connotation*

Kirish

Emotivlik va uni ifodalash vositalari masalasi so'nggi yillarda dolzarb bo'lib bormoqda, chunki bu zamonaviy tilshunoslikda his-tuyg'ularni ifodalash va nomlash usullarini o'z ichiga olgan yangi tilshunoslikning antropotsentrik paradigmasi bilan bog'liq. Emotivlikni semantik kategoriya sifatida aniqlagan holda, ko'plab tadqiqotchilar uning nominatsiya jihatiga e'tibor qaratadilar, boshqalar esa uning funksional jihatini muhimroq deb biladilar, bu esa turli darajadagi til va nutq vositalari orqali ifodalanadi.

Emotivlik kategoriyasining xususiyatlarini va uni boshqa til kategoriyalari va birliklardan qanday farqlanishini aniqlash uchun mavjud nuqtai nazarlarni o'rganish muhimdir.

Emotiologiya va emotivistika sohasidagi terminologik xilma-xillik, birinchi navbatda, "emotsional" va "emotive" terminlarining sinonim tarzda ishlatilishi bilan bog'liqdir. Emotsiya semantikasini o'rganish bo'yicha taniqli olim V.I. Shaxovskiy bu nomlanishlarni farqlab, ularni turli ilmiy fanlar, ya'ni tilshunoslik va psixologiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. O'zining bir ishida olim shunday izoh beradi:

"Emotivlik – bu emotsional, lekin til, uning semantikasiga xosdir.

Emotivlik – bu tilga xos bo'lgan semantik xususiyat bo'lib, u o'z vositalari yordamida psixikaning holatini — emotsionalikni ifodalashni ta'minlaydi..." (Shakhovskiy, 2008).

Boshqa bir qarashni L.A. Piotrovskiy ifodalagan bo'lib, u emotivlikni so'zlovchining obyektiv haqiqatga bo'lgan emotsional munosabatini ifodalash bilan bog'liq til birliklari funksiyasi sifatida aniqlaydi (Piotrovskaya, 2007).

Emotivlik kategoriyasining funksional ahamiyati ko'pchilik olimlar tomonidan tan olinadi. Jumladan, N.B. Mechkovskaya, emotsional yoki ekspressiv funksiyani boshqa terminologiya bilan aytganda, shunday yozadi: "Agar so'zda odamning gaplashayotgan narsasiga bo'lgan subyektiv-psixologik munosabati aniq ifodalangan bo'lsa, bu holda nutqning emotsional yoki ekspressiv funksiyasi amalga oshiriladi" (Mechkovskaya, 2000). Biroq, nutqda his-tuyg'ularni to'g'ridan-to'g'ri ifodalash masalasi bir xil tarzda hal qilinmaydi.

So'zlovchining emotsional munosabati har doim ham to'g'ridan-to'g'ri ifodalanmasligi, balki "murakkab va ishorali shaklda" berilishi mumkin, degan fikrni O.E. Filimonova ta'kidlaydi (Filimonova, 2001).

Bundan tashqari, shaxsning so'zning mazmuniga bo'lgan subyektiv-psixologik munosabati, emotsionallik kategoriyasiga tegishli bo'lmagan, ammo masalan, funksional-semantik kategoriyalarni (kirish-modal so'zlar) amalga oshiradigan til vositalari orqali ham ifodalanishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

V.I. Shaxovskiyning fikriga qo'shilish kerak, chunki til birliklarining emotiv funksiyasi, so'zlovchining his-tuyg'ularni anglash va ularni so'z bilan muayyan til birligini tanlash, unda emotsional ma'lumot bo'lishini ifodalash imkoniyatidan kelib chiqadi. So'zlovchining emotsional xatti-harakati yoki uning so'zning mazmuniga bo'lgan emotsional munosabati ifodalanadi.

Bizning fikrimizcha, emotiv til birlikini tanlash jarayoni ratsional, kognitiv, ongli jihatlarining qanchalik rol o'ynashiga bog'liq.

A. Shleyxering so'zlariga qaraganda: "Emotsiyalar, idrok, iroda til orqali to'g'ridan-to'g'ri ifodalanmaydi: til - bu emotsiya va irodaning bevosita ifodasi emas, balki faqat fikrdir. Agar til orqali emotsiyalar va iroda ifodalanishi zarur bo'lsa, bu faqat bilvosita usulda, ya'ni fikr shaklida amalga oshirilishi mumkin" (Schleicher, 1960).

So'zlovchining psixologik holatini to'g'ri qabul qilish, uning tomonidan ifodalangan bo'lishi mumkin, lekin faqat bilvosita: "... janr turining nutqiy tizimi odamning psixologik holatini bevosita ifodalashda kuchsiz bo'ladi (bunday harakatlar natijasida ko'pincha juda qo'pol va soddalashtirilgan matnlar paydo bo'ladi)" (Dementiev, 2002).

Tilda ma'no va emotsiyani qat'iy ajratish imkonsiz, deb ta'kidlaydi G.V. Kolshansky: "Chunki, so'zlashuv har doim subyektning fikrlash mahsuli bo'lib, u o'zida shakl va mazmun jihatidan, avvalambor, subyektiv akti o'z ichiga oladi. Bilim olish akti o'z tabiati bilan, shunday deb nomlanuvchi baholash imkoniyatini o'z ichiga oladi, bu esa subyekt tomonidan predmetga nisbatan amalga oshirilgan fikr operatsiyasidan boshqa narsa emas... Baholash har doim mavjud, agar bilim olish subyekt va ob'yektiv dunyo o'rtasida qandaydir aloqalar bo'lsa" (Kolshansky, 1975). Shunday qilib, "baholash momenti" kognitiv xarakterga ega bo'lsa, his-tuyg'ular kognitiv bo'lmagan bilim strukturasi sifatida qaraladi.

Sh. Balli nutqiy aktning mantiqiy va emotsional dominantalari o'rtasidagi noaniq muvozanatni ta'kidlaydi; ammo, agar biror dominanta o'zining qarama-qarshi barcha elementlarini butunlay siqib chiqaradigan bo'lsa, unda muvozanat buziladi va bu ikkita imkoniyatni keltirib chiqaradi: a) affektiv mazmun mantiqiylikni yutib yuboradi (bu bog'lanmalar, bog'lovchilar, yordamchi fe'llarda uchraydi); b) mantiqiy mazmun affektivni yutib yuboradi (interyeksiyalar) (Balli,

1961). Ushbu ekstremal holatlar orasida, hali alohida ilmiy tekshiruv obyekti bo'lmagan emotsional-ma'noilik tuzilmalar mavjud.

Terminologiya masalasiga qaytadigan bo'lsak, ko'plab tadqiqotchilar emotiv va ekspressiv funktsiyalarni bir xil deb hisoblaydilar.

R. Yakobsonning ishlarida "ekspressiv" yoki "emotive" funktsiyasi (emotive function) so'zlovchining so'zni ifodalashga nisbatan munosabatini ifodalashni maqsad qilganligi haqida fikrlar mavjud (Jakobson, 1975).

Biroq, ekspressiv funktsiya fikrni ifodalash bilan bog'liq degan nuqtai nazar ham mavjud, bu haqda V.A. Avrorin o'z ishlarida til va nutq funktsiyalarini ajratib ko'rsatadi. U, tilning ekspressiv funktsiyasini kommunikativ, konstruktiv (fikrni shakllantirish funktsiyasi) va akkumulyativ (jamiyat tajribasi va bilimlarini to'plash funktsiyasi) funktsiyalari bilan birga ajratadi. Emotiv funktsiyasini esa, aniqrog'i, emotiv-voleyuntativ funktsiyasini, V. A. Avrorin nutq funktsiyalariga kiritingan holda, signalizatsion, nominativ, poetik, etnik va sehrli funktsiyalar qatoriga qo'shadi (Avrorin, 1975).

Bizning fikrimizcha, emotivlik kategoriyasining tilga xosligi aniq: emotivlik xususiyatiga ega bo'lgan turli darajadagi til vositalari mavjud, bu haqda V.I. Shakhovskiy ishonch bilan aytadi, u so'zning emotiv komponentini quyidagicha tavsiflaydi: "...semantik qism, yordamida til birligi o'zining emotiv funktsiyasini amalga oshiradi". Uning fikriga ko'ra, emotivlik – bu "til birligi bo'lib, uning ustun funktsiyasi so'zlovchining his-tuyg'ularini ifodalashdir" (Shakhovskiy, 2008).

Emotivlik faqat affiks, so'z, frazeologizm yoki gap emas, balki boshqa til darajalaridagi emotivlarni o'z ichiga olgan matn ham bo'lishi mumkin. Emotivlik xususiyatga ega matn emotsionaldir, chunki emotsionallik so'zlovchining ruhiy holatlari va his-tuyg'ularini ifodalashdir.

Tadqiqot metodologiyasi

So'z va matn izomorfizmi haqida bir necha bor turlicha fikrlar bildirilgan. Xususan, ushbu fikrni ilk bor Yu.M. Lotman ilgari surgan,

u morfemalarning so'zlardagi yoki alohida morfemalardagi minimal kombinatsiyalarni matn deb hisoblagan.

So'zning ma'no tuzilishining izomorfizmi, ya'ni unda identifikatsiyalovchi (yoki tasniflovchi) asos (tema) va assertsiv qism (rema) ajratilishi haqidagi fikrni 1975 yilda Yu.S. Stepanov aytgan edi. Bunday assertsiv qism sifatida emotiv-baholovchi konnotatsiya, ya'ni uning semantik tuzilishiga kiradigan emotiv komponent ajralishi mumkin, bu haqda V.N. Teliya, E.M. Volk, V.I. Shakhovskiy kabi olimlar o'z tadqiqotlarida muhim fikrlar bildirib o'tganlar.

Terminologik chalkashlik, bizningcha, shunday holatlarda yuzaga keladiki, ya'ni til birligining emotiv funktsiyasi, ya'ni emotiv nutq aktining yaratilishiga yordam beruvchi vositalar "emotsional-ekspressivlik" deb ataladi. Buni biz N.B. Mechkovskayaning ishlarida uchratishimiz mumkin. Uning fikriga ko'ra, "nutqda emotsiyalarni ifodalashning asosiy vositasi intonatsiya"dir. Biz, albatta, his-tuyg'ular faqat "interyeksiyalar yordamida va (ancha kamroq) emotsional-ekspressiv konnotatsiyaga ega so'zlar yordamida" ifodalanadi degan fikr bilan cheklanib qolmaymiz (Mechkovskaya, 2000).

Terminologiyada psixologik va nutqshunoslik tushunchalarining aralashuvi, shuningdek, emotiv funktsiyaning faqat til vositalarining kichik darajadagi qatlamlariga taalluqli ekanligi haqida xulosa qilinadi. Bundan tashqari, intonatsiya, ma'lum sintaktik konstruktsiyalar yordamida yaratilganligi ma'lum, ularning pragmatik yo'nalishi esa so'zlovchining nutqdagi mazmunga nisbatan hissiy munosabatini ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishdir (masalan, hayratli gaplar, ritorik savollar va h.k.).

Tilshunoslarning til birliklarining konnotativ ma'nosiga e'tibor qaratishi, "emotivlik" va "ekspressivlik" tushunchalarini semantik va stilistik tadqiqotlarda ajratish istagini yuzaga keltirdi. 1980-1990-yillarda dunyo tilshunosligida yuzaga kelgan bahs-munozaralar, ushbu tushunchalarning

sinonimligiga qarshi chiqqan tomonlarning pozitsiyalari, til va nutq dixotomiyasiga asoslanganligini ko'rsatdi (V.N. Teliya, M.N. Kozhina, I.R. Gal'perin va boshqalar). Emotsionallik, psixolingvistik kategoriya sifatida, «intellekt va iroda bilan bir qatorda», E.M. Galkina-Fedorukning fikriga ko'ra, til birliklarining sistemasining komponenti bo'lib, kontekstda neytrallashishga qodir emas (Galkina-Fedoruk, 1958).

Tahlil va natijalar

Shunday qilib, emotsionallik nutqda namoyon bo'lsada, dastlab til birligiga xos bo'ladi. Matnda yoki nutqda emotivlikni faollashtiradigan til birliklari bilan ishlash kerak, ularning potentsial emotivligi mavjud, shuningdek, ularning semantik tuzilmasidagi emotiv-baholovchi komponent haqiqatan ham kontekstda neytrallashishga moyil bo'ladi.

Ekspressivlikni semasiologik kategoriya sifatida, V.I. Shakhovskiy, M.N. Kozhina va boshqa olimlarning fikricha, nutqshunoslik tushunchasidan ajratish kerak, ya'ni stilistik ekspressivlik, bu "til birliklarining nutqda o'z kommunikativ vazifalarini eng yaxshi bajarishi" deb tushuniladi (Kozhina, 1987).

V.I. Shakhovskiy, so'zni ekspressivlik tushunchasini aniqlashda, uning denotatidan (masalan, klishé) yoki so'zlovchidan kelib chiqishi mumkinligini ta'kidlaydi, ya'ni u denotativ yoki denotativ-konnotativ bo'lishi mumkin. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, ekspressivlik, til birligining semantikasi sifatida, bir qator tarkibiy qismlarga ega bo'lib, ularni, bizningcha, majburiy konnotativ semalar sifatida tasniflash mumkin, ular nutqda intensivlik, baholovchilik, tasviriylilik, emotivlik nuqtai nazaridan to'liq yoki qisman amalga oshiriladi.

Ekspressivlik tushunchasining pragmatik jihatini hisobga olgan holda, tadqiqotchilar (V.V. Vinogradov, I.R. Gal'perin, E.M. Galkina-Fedoruk va boshqalar) ekspressivlik nazariyasining asosida tanlov tushunchasi yotadi degan fikrni ilgari surishadi. Til birliklarining, jumladan, matnning ekspressivligi, neytral komponentlarga qarshi

oppozitsiya sifatida aniqlanadi, bu esa nutqda amalga oshiriladi. Shunday qilib, nutqda emotsional til birliklarining ishlatilish natijasi sifatida ekspressivlikni tushunish, uni intensivlik tushunchasi bilan sinonimligini tushinish lozimligini talab etadi.

V.I. Shakhovskiyning fikriga ko'ra, emotivlik kategoriyasining til vositalari o'ziga xos tizimni tashkil etadi, uning markazida turli darajadagi elementlar joylashgan bo'lib, ularning semantikasida emotiv-baholovchi komponent hukmronlik qiladi. Bizningcha, periferiyada potentsial emotivlikka ega bo'lgan birliklar hamda kontekstdagi neytrallashishi mumkin bo'lgan komponentlar bo'lishi mumkin. Ushbu taxmin til hodisalarini tahlil qilishda tizim markazi yondashuviga zid emas, chunki bu til materialining ko'p tizimlilik tahlilini taqozo etadi. Bu tahlil A.V. Bondarko tomonidan ishlab chiqilgan funksional grammatika modelida asosiy ahamiyatga ega. Xususan, "sistemaning funktsional asosda integratsiyalashuvi" (Bondarko, 2004) yoki ko'ptizimli tahlil tilning turli darajadagi va aspektlardagi elementlarini qamrab oladi. Ushbu tahlil uslubi funksional-semantik sohalarni ajratishda asos bo'lib, ularning tarkibida turli darajadagi birliklar, guruhlar va kategoriyalar bo'lib, umumiy semantik funktsiyalar bilan bog'langan. Bunday umumiylik uchun asos bo'lib, semantik kategoriya xizmat qiladi.

Emotivlik kategoriyasi barcha yuqorida nomlangan me'yorlarga javob beradi, bu haqda V.I. Shakhovskiy o'z ilmiy ishlarida ta'kidlab o'tgan. Shakhovskiy: "Emotivlik, albatta, funksional-semantik kategoriya hisoblanadi, chunki u barcha uning belgilari bilan mos keladi: semantik funktsiyaning umumiyligi - his-tuyg'ularni ifodalash; leksik va grammatik elementlarining o'zaro ta'siri (emotivlik, aniqlanganidek, tilning barcha 'iyerarxiasida' - fonologik, morfologik, leksik-semantik, frazeologik, sintaktik darajada strukturaviy modellar bo'yicha ifodalanadi); bo'linish - markaz - periferiyalar va boshqalar" (Shakhovskiy, 2008). Olim emotivlik

kategoriyasini leksik-semantik maydon darajasida ko'rib chiqadi, uning fikriga ko'ra, bu maydon funksional-semantik emotivlik maydonining mikro-tizimlaridan biri hisoblanadi.

Emotivlik tilning aynan leksik darajasida to'liq o'rganilgan, garchi so'zning semantik tuzilishida emotiv komponentning maxsus ekanligini aniqlash masalasida bir nechta nuqtai nazar mavjud. Ko'pchilik olimlar emotiv semani konnotatsiyaning komponenti sifatida qaraydi va faqat denotativ ma'noga qo'shimcha sifatida hisoblaydi (Sternin, 1979; Shakhovskiy, 2008; Wolf, 2006 va boshqalar).

Biroq, "konnotatsiya" tushunchasining hajmi turli konsepsiyalarda o'zgarib turadi. Ba'zi tilshunoslar (Filippov, 1978; Sternin, 1979) konnotatsiyaga so'zni ifodalovchi emotiv va stilistik komponentlarni, boshqalari esa faqat emotiv komponentni (Rizel, 1978) kiritadilar.

Emotivlik kategoriyasining sintaktik darajadagi aktualizatsiyasi vositalarini o'rganish, fikr bildirishning konnotativ ma'nosi bilan bog'liq bo'lib, bu uning semantik tuzilishiga qo'shiladi (Volpert, 1979; Piotrovskaya, 1993). Shuningdek, Sh. Balli ham emotiv ma'noni ifodalashning modusi bilan bog'liqligini ta'kidlagan, ya'ni uni subyektiv modallik kategoriyasiga kiritgan (Balli, 1961).

Hozirgi zamon tilshunosligida "emotivlik" termini "baholash" tushunchasining sinonimi sifatida ham ishlatiladi. E.M. Volf baholashni modallik sifatida ko'rib chiqib, ob'yektga nisbatan subyektning baholovchi munosabatining belgilarini ajratadi: "Bu belgilarga quyidagilar kiradi – "emotivlik", yoki baholash" - bu o'ziga xos munosabat bo'lib, "yaxshi/yomon" belgisiga asoslanadi (Volf, 2006).

E.M. Volfning fikriga ko'ra, ko'plab hollarda, baholashning aspekti sifatida emotivlik obyektning xususiyatlarini ko'rsatish bilan ajralmasdir, bu subyektning obyektga nisbatan munosabatini anglatadi: "Emotivlik baholovchi ifodalarda, masalan, *"How wonderful!"* *"Qanday ajoyib!"* kabi ifodalarda, shuningdek, *ajoyib, mukammal, yomon* kabi

affektiv so'zlarni o'z ichiga olgan iboralarda birinchi o'ringa chiqadi. Ko'pchilik haqoratli so'zlar ham baholashning birinchi navbatda emotiv komponentini o'z ichiga oladi: Masalan, *"Others!"* *"Boshqalar!"* – bu asosan so'zlovchining obyektga nisbatan munosabatini ifodalaydi, uning xususiyatlarini emas. Biroq, muhim bir jihatni ta'kidlash kerakki, baholashni o'z ichiga olgan barcha ifodalarda emotivlik mavjud bo'lib, bu subyektning mavjudligini ko'rsatadi" (Volf, 2006).

Shunday qilib, olim muhim bir xulosaga keladi, ya'ni, emotivlik doimo baholashni ifodalaydi, ya'ni, emotivlik kategoriyasining aktualizatsiya qilish vositalari baholashni ifodalashning usullari sifatida xizmat qiladi. Biroq, baholashda ratsional komponent ham bo'lishi mumkin, va bu komponent ustunlik qilganda, agar ifodada fikr bildiruvchi predikatlar ishlatilsa, emotivlik neytrallashtiriladi, hatto affektiv so'zlar yoki semantikada emotiv komponentga ega so'zlar ishlatilsa ham. (Misol: *What a bad person!* – *I think he is bad. Qanday yomon inson!* – *Men uni yomon deb hisoblayman*).

Xuddi shunday fikrni T.V. Romanova o'zining ishlarida bayon qiladi: "Insonning aniq emotsiyalari aksariyat hollarda aksiologik jihatdan ahamiyatga ega bo'lib, ularni til orqali ifodalovchi so'zlar baholash xarakteriga ega" (Romanova, 2008).

L.Yu. Buyanova va Yu.P. Nechayning fikriga ko'ra, emotivlik nafaqat an'anaviy, balki situatsion-boshqaruv xususiyatiga ham ega.

Boshqa nuqtai nazarni N.A. Lukyanova o'zining ishlarida bildiradi, u emotivlik tilning o'ziga xos maqomiga ega bo'lmasligi mumkin, lekin kontekstda va muayyan nutq holatida so'zlovchining nutq ob'yektiga nisbatan hissiy munosabatini ifodalashi mumkin deb hisoblaydi (Lukyanova, 1976).

Ta'kidlangan nazariy qarashlar A.V. Bondarko tomonidan ilgari surilgan semantik kategoriyalarning mohiyatiga zid emas, chunki ularning ta'kidlashicha, semantik kategoriyalar "umumiy ma'no, turli tillarda

sistem tilshunoslik nuqtai nazaridan o'ziga xos nutq talqinlarini olishadi" (Bondarko, 2004).

Shunday qilib, funksional-semantik kategoriyaning asosini tashkil etuvchi emotivlik kategoriyasi tilning kommunikativ (muloqot) kategoriyalaridan biri hisoblanadi va uning pragmatikasi uchun muhim bir komponentdir, chunki u so'zlovchining subyektiv ma'nolari va munosabatlarini aks ettiradi.

Funksional-grammatik tadqiqotlarda kommunikativ dominanta emotivlik kategoriyasining pragmatik jihatlarini tahlil qilishni dolzarblashtiradi. "Emotivlik, – deydi V.I. Shaxovskiy, - tilning pragmatikasi uchun eng muhim komponent bo'lib, uning ta'sir qilish funksiyasini eng yorqin tarzda ifodalaydi: verbal va noverbal hissiy reaksiyalar emotsional stimularga eng sezgir, bu o'rinda emotivlar - tilning barcha darajalari uchun maxsus vosita sifatida ishtirok etishi mumkin" (Shakhovskiy, 2008).

Emotivlikni funksional-semantik kategoriya sifatida ikki jihatdan ajratgan olim, uning asosiy funksiyasi – emotsiyalarni ifodalash ekanligini ko'rsatadi, hamda pragmatik tarkibni, ya'ni so'zlovchining ob'yektga nisbatan subyektiv munosabatini, doimo ekspressiv bo'lib, boshqa bir yondashuvni esa emotivlikni so'zning, iboraning, matnning konnotativ semantikasining komponenti sifatida ajratadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ajratilgan komponentlar ontologik jihatdan farq qiladi: birinchi turdagi emotivlik baholash va subyektiv modallikning funksional-semantik kategoriya bilan doimiy kesishib turadi, ikkinchi turdagi emotivlik esa uzual xarakterga ega bo'lib, nutq kontekstida aktualizatsiya qilinishi yoki neytrallashishi mumkin.

Emotivlik va baholash kategoriyalari o'rtasidagi yaqin bog'liqlik haqida gapirganda, ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan tan olingan ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash zarur.

E.M. Volf (1985), V.N. Teliya (1986) ishlarida emotivlik baholashning fakultativ qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Haqiqatan ham, *yaxshi/yomon* belgisi asosida aksiologik

baholash emotsiyalarni ifodalashga aloqador emas, chunki u baholovchi ratsional xulosa hisoblanadi. Agar baholash xulosasi ta'sir qilish funksiyasini bajarsa, so'zlovchining his-tuyg'ulari faqat uning ichki psixologik holatini, vaziyatga bo'lgan reaksiyasini ko'rsatadi.

T.V. Romanova emotivlikni modallik va baholash kabi matn kategoriyalari bilan birga ko'rib, emotsional baholashni subyektiv modallikning tarkibiy qismi sifatida ajratadi va shunday deydi: "Modallik reaksiyalari so'zlovchining muayyan hissiy holati bilan bog'liq bo'lib, shu sababli hissiylik modallikka kiritiladi. Emotsional ekspressiya, bunda so'zlovchining nutq ob'yektiga nisbatan hissiy munosabati aks etadi, shaxsning o'z atrofidagi dunyoga nisbatan munosabatini ifodalashning o'ziga xos shaklidir, bu esa emotsional ekspressiyani modallik kategoriyasiga kiritish uchun asos bo'ladi. Modallik kategoriyasi va hissiylik, ekspressivlik kategoriyalari ma'no jihatdan teng emas, ular butun va qismlarning o'zaro munosabatlarida turadi. Modallik kategoriyasi ancha kengroq" (Romanova, 2008).

Shunday qilib, modallik kategoriyasi bilan solishtirilganda, emotsionallikni psixolingvistik kategoriya sifatida emas, balki til kategoriyasi sifatida emotivlikni, uning funksiyasiga kiritish mantiqan to'g'riroq bo'ladi, chunki uning vazifasi nutq ob'yektiga va baholash ob'yektiga nisbatan hissiy munosabatni ifodalashdir. Olimning ta'kidlashicha, ikki xil turdagi matnlarni farqlash zarur: birinchisi – emotsiyalarni ifodalash, bu emotekst, ya'ni emotivlik (V.I. Shaxovskiyga ko'ra), ikkinchisi – emotsional baholash.

T.V. Romanovanning fikriga ko'ra, emotsional baholash tushunchasi his-tuyg'ular- munosabatlarni yoki his-tuyg'ular holatlarni tasvirlash bilan bog'liq, chunki bu holatda emotsiyalar dolzarb emas.

G.P. Nemtsning fikriga ko'ra, odamning tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni yetkazadigan yuqori yoki past darajadagi emotsiyalarning sababi fizik ob'yekt emas, balki unga nisbatan berilgan baholovchi xulosadir.

Ushbu fikr, muallifga emotsiyalarni xulosalar sifatida talqin qilish uchun asos yaratadi (German, 1989).

Bizningcha, yuqorida ifoda etilgan fikr faqatgina bevosita vaziyatga turtki bo'lmagan, balki bilvosita, qisman ratsional va ongli xarakterga ega bo'lgan emotiv bayonotlarga to'g'ri keladi.

V.I. Shaxovskiy ta'kidlagan birinchi turdagi emotivlikni amalga oshiruvchi affektiv nutqiy aktlar esa, ko'rinishidan, har doim ham baholash va xulosa chiqarish kabi kognitiv jarayonni talab qilmaydi.

Emotsiya asosan impulsiv bo'lib, uni qabul qilishda anglash talab qilinmaydi. Emotsionallik to'g'ridan-to'g'ri muloqotda, dinamik tuzilma sifatida, faqatgina paralingvistik vositalar orqali ifodalanishi mumkin (*yuz ifodasi, qo'llar bilan belgilash, ko'rsatish*), ular o'z ichiga maxsus belgilar tizimini oladi, bu tizim esa ma'lum kommunikativ vaziyatga tayangan holda hissiy senariyni aks ettiradi.

A. Ortoni, J. Klour va A. Kollinzning emotsiyalarning kognitiv tuzilmasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarida bildirgan fikrlarga qo'shilish mumkinki, "emotsiyalar haqiqat, intensiv va albatta atrofdagi voqealarni kognitiv talqin qilishdan kelib chiqadi, shunchaki o'zining real voqealaridan emas" (Ortoni, 1996).

Voqeliklar haqidagi kognitiv talqinlar, tilchining ijtimoiylashish darajasi, dunyo va uning haqiqatlari to'g'risidagi bilimlar bilan bog'liq. Biroq, har bir aniq hissiy vaziyatda, kommunikativ vaziyatdan farqli o'laroq, boshqa tinglovchining mavjud emasligi, hissiy holatni aks ettirishga hech qanday to'siq bo'lmaydi. Bundan tashqari, hissiy aktning haqiqiyligi va chuqurligi yuqori bo'lsa, u boshqa subyektni niyat obyekti sifatida talab

qilmasligi mumkin. Shuningdek, hissiy senariyda kognitiv moment "albatta anglangan" bo'lishi shart emas (Ortoni, 1996).

Xulosa va takiflar

Bizning fikrimizcha, kommunikativ vaziyatda hissiy holatni qabul qilish masalasi, eng kamida, emotsiyalarning ifodalangan shakli (verbal yoki noverbal) bilan bog'liq emas.

Emotivistik terminologiya tizimini tahlil qilish natijasida shuni tan olish kerakki, emotivlikni funksional-semantik kategoriya sifatida o'rganishning aniq va to'liq talqini hali o'zining har tomonlama rivojlanishi borasida to'la yechimini topmagan. Emotivlik kategoriyasini ifodalovchi vositalar va bu kategoriya nomlanishidagi terminologik xilma-xillik, tadqiqotlarga yondashuvlarning farqliligiga bog'liq bo'lib, bu esa "emotivlik" – "hissiylik" – "ekspressivlik" – "baholash" – "modallik" tushunchalarining sinonimligini belgilaydi.

Emotivlik tushunchasi, asosiy maqomi – tilning funksional-semantik kategoriyasi bo'lishdan tashqari, olimlar tomonidan semantik xususiyat sifatida, til birliklarining funksiyasi sifatida, konnotativ ma'noning komponenti sifatida, hamda nutqshunoslik tushunchasi sifatida o'rganilishi talab etiladi.

Shuni ta'kidlash muhimki, emotivlik, tilning funksional-semantik kategoriyasi sifatida, insonning emotsiyalarini tasvirlash emas, balki ularni ifodalashni ta'minlab, nutqda yadro va periferik komponentlar orqali faollashtiriladi, ya'ni u til tizimining turli darajalarida joylashgan bo'lib, funksional-semantik maydonni shakllantirishda asosiy kategoriya hisoblanadi, bu esa emotivologiyaning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Балли, Ш. (1961.) Французская стилистика. Москва.
2. Бондарко, А. В. (2004). Теоретические проблемы русской грамматики. Изд-во «Санкт-Петербургский государственный университет».

3. Вольф, Е. М. (2006). Функциональная семантика оценки. Москва.
4. Галкина-Федорук, Е. М. (1958). Об экспрессивности и эмоциональности в языке: сборник статей по языкознанию. Москва.
5. Дементьев, В. В. (2002). Коммуникативная генристика: речевые жанры как средство формализации социального взаимодействия // Жанры речи: сборник научных статей. Саратов, Выпуск 3.
6. Кожина, М. Н. (1987). О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании // Проблемы экспрессивной стилистики. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета.
7. Лукьянова, Н. А. (1976) О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск, Выпуск 5.
8. Мечковская, Н. Б. (2000) Социальная лингвистика. Москва.
9. Немец, Г. П. (1989). Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. Ростов-на-Дону: РГУ.
10. Ортони, А., Клоур, Дж., Коллин, А. (1996). Когнитивная структура эмоций // Язык и интеллект. Москва: Прогресс.
11. Романова, Т. В. (2008). Модальность. Оценка. Эмоциональность: монография. Нижний Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова.
12. Пиотровская, Л. А. (2007). Взаимодействие эмоциональной и рациональной оценки в процессе порождения речи // Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы / сост. М. А. Ремнева, А. А. Поликарпов. М.: МАКС Пресс.
13. Шаховский, В. И. (2008). Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. М.: Издательство ЛКИ.
14. Якобсон, Р. (1975). Лингвистика и поэтика // Структурализм «за» и «против». Москва.